

Grimsborg, Jels, Refsø og Dresvold

Hans Neumanns voldstedsudgravninger i 1940'erne

Af Lennart S. Madsen

1. Indledning

I Sønderjylland, forstået som området mellem Kongeåen og den nuværende grænse, er der pt. registreret et maksimum af 183 voldsteder (1). Kun 17 af disse har været genstand for en arkæologisk undersøgelse af et sådant omfang, at undersøgelsen kan bidrage med blot nogen ny viden om voldstedets udseende og datering. Syv af disse undersøgelser er foretaget under ledelse af Hans Stiesdal, enten i samarbejde med den mangeårige leder af Museet på Sønderborg Slot, Jens Raben (2) eller med museumsinspektør på Haderslev Museum, Hans Neumann.

Stiesdal og Neumann samarbejdede over en næsten 10-årig periode i 1970-erne om udgravninger på et af Sønderjyllands fornemste voldsteder, Valdemar Sappi's borg Nørrevold i Arrild sogn, Hviding herred (3). Dette var den eneste større voldstedsudgravning, som Hans Neumann og Haderslev Museum var engageret i, men i 1940'erne havde Neumann på egen hånd foretaget fire mindre undersøgelser på voldsteder i den nordlige del af Haderslev Amt (fig. 1). Disse undersøgelser er næppe særlig kendte (4), hvorfor resultaterne skal fremlægges her.

2. Grimsborg

Hans Neumann blev ansat som inspektør på Haderslev Amts Museum i 1936, og påtog sig i 1941 sin første middelalderarkæologiske udgravning på de nedpløjede

rester af »voldstedet« Grimsborg, Vonsbæk sogn, Haderslev herred (5). Gårdejeren var under pløjning stødt på kampe- og munkesten på et 40 m bredt plateau, der som en tunge skyder sig ud i Avnø Vig, på kysten nord for udløbet af Haderslev Fjord. Plateauet hæver sig idag ikke mere end én meter over de omgivende kystenge. Den eneste umiddelbare adgangsvej er fra det højereliggende, faste land mod syd. Selvom der ikke idag kan iagttages nogen halsgrav, der afskærer plateauet, kan der ikke være megen tvivl om, at den bygning, Neumann udgravede resterne af, var anbragt på dette vanskeligt tilgængelige sted af forsvarsmæssige årsager.

Ved udgravningen afdækkedes en kældermur, der udgjorde resterne af en nærmest kvadratisk stenbygning, beliggende ca. 20 m fra skråningen ned mod vigen. Bygningen målte indvendig 5,0 × 4,8 m. Den 75 cm brede og godt 50 cm høje mur var opført i kampesten og kalkmørtel, således at indersiden stod lige, hvorimod ydersiden var uregelmæssig og sandsynligvis fra starten tildækket (fig. 2).

I østvæggens nordligste del fandtes en 1,10 m bred døråbning, hvortil en trappeformet nedgravning førte fra det højereliggende terræn mod øst. Døråbningen var, som det eneste, opbygget i munkesten, således at der på indersiden af den sydlige vange var etableret et døranslag i form af en 13 cm bred fals. På indersiden af den nordlige vange fandtes, nedgravet i gulvet, to sten,

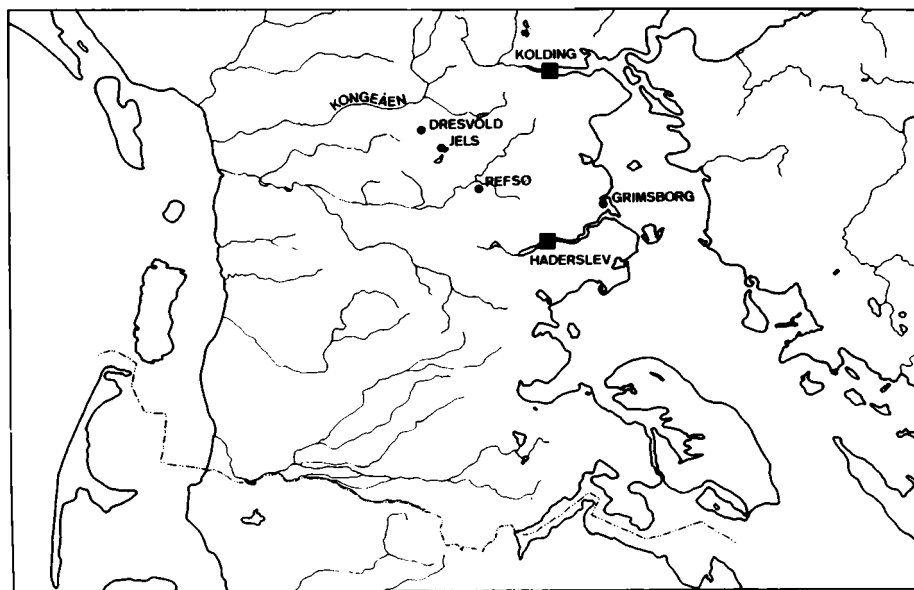

Fig. 1. Kort over Sønderjylland med placeringen af de fire voldsteder.

der må have støttet en dørstolpe. Stående oprejst i kulturlaget umiddelbart indenfor døren fandtes 17 jernnagler siddende i to parallelle rækker; åbenbart rester af døren, der må være faldet ind i bygningen. Udover døråbningen var der ikke spor efter andre åbninger i murværket.

Ældste lag i kælderen var et hårdtstampet lergulv, lagt direkte ovenpå undergrundssandet. Gulvlaget dækkede hele fladen bortset fra et 70×35 cm stort område syd for indgangen, hvor ildstedet kan have befundet sig. Ihvertfald var området dækket af et tykt lag trækul. Enkelte gruber var gravet igennem gulvlaget, bl.a. en lille »kiste«, sat af fire munkesten stillet på kant, med overfladen i flugt med lergulvet. (Gemme-sted for gårdens værdigenstande og dokumenter?) (fig. 3). Lergulvet var dækket af et 10 cm tykt kulturlag,

bl.a. i form af udbedringer af gulvet med sand og teglbrokker.

Øst og nordøst for denne bygning udlagdes et 7×8 m stort prøvefelt, hvor der i undergrunden fandtes spor efter endnu en bygning. Bygningen er ikke beskrevet nøjere, men »undersøgelsen af den blev udsat til et senere tidspunkt«, som Neumann skriver i sin beretning. Dette skete desværre aldrig.

Datering

Der blev fundet to mønter på det ældste gulvlag, begge i nærheden af døren. Det drejer sig om kobbermønter, slået under henholdsvis Erik Klipping (Slesvig) og Erik Menved (Roskilde). Disse mønter peger på en datering omkring 1300, mens den forholdsvis righoldige mængde keramik fundet i kulturlaget på og over

Fig. 2. Stenbygningen på Grimsborg set mod øst. Den nederste del af kældermurens inderside dannes af store flade sten. Foto: Hans Neumann 1941.

gulvlaget i huset antyder en rammedatering til første halvdel af 1300-tallet. Der blev således fundet skår af »næsten stentøj« fra Rhinegnene med både brun og violet engobe, samt to regulære stentøjsskår. Ellers er keramikken karakteriseret ved en – for sønderjyske forhold – forbavsende stor mængde glaserede skår i for-

hold til uglaserede. Blandt fundmaterialet iøvrigt kan nævnes en fiskekrog, et par nøgler, nogle knive og en spydspids.

Konklusion

Både selve anlægget, samt de fundne genstande anty-

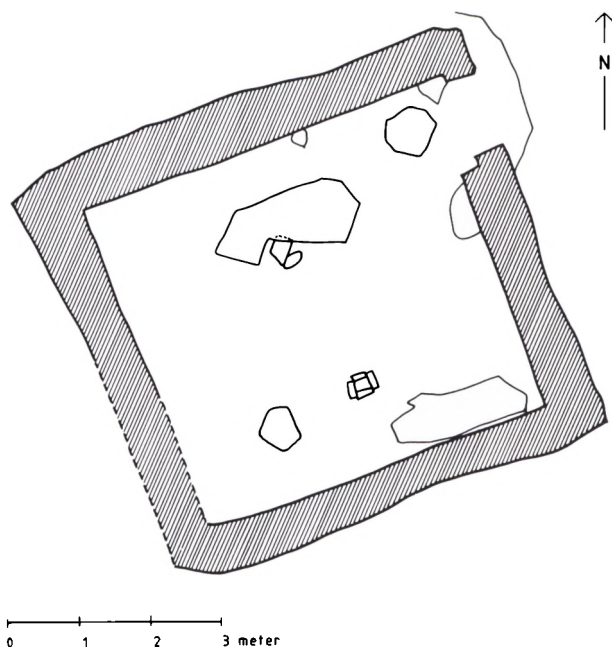

Fig. 3. Hans Neumanns opmåling af stenbygningen på Grimsborg med gruber og ildsted indtegnet. Den sydligste del af vestmuren var dårligt bevaret. Tegning HN & Hans Peter Jørgensen.

der, at Grimsborg har været i funktion i 1300-årenes første halvdel, omend ikke nødvendigvis over særlig lang tid. Kulturlaget over kældergulvet var ikke særlig tykt, og genstandsmaterialet udviser et meget ensartet præg, omend keramikmaterialet synes at vise overgangen fra glaserede lertøjskander til stentøj.

Desværre kan der ikke knyttes nogen personnavne til stedet, så vi står vel her, som så ofte, overfor en af de utallige mindre herremænd, der søgte at beskytte sig i 1300-årenes urolige perioder, men bukkede under, da den store ændring af det agrare samfund satte ind. Kun til 88 af de 183 hidtil erkendte sønderjyske vold-

steder er det muligt med større eller mindre sikkerhed at knytte navne (6).

3. Jels Voldsted

I 1947 fik Neumann Nationalmuseets tilladelse til at foretage en mindre udgravning på Jels voldsted, Jels sogn, Gram herred (7).

Voldstedet, som Hans Stiesdal foranledigede opmålt i 1966, består af en 160×100 m stor borgbanke beliggende på et næs, der fra nord skyder ud i Jels Midtsø. Borgbanken omgives af en halvkredsvold, der vender sin åbne side ud mod midten af søen. Nord for volden er næsset afskåret ved en grav. Stedet har i århundrederne løb påkaldt sig særlig interesse, dels grundet voldstedets for middelalderen særprægede konstruktion, og dels grundet stednavnet, der betyder »Jarls sø«, og eventuelt skulle kunne knyttes til det tidligmiddelalderlige sønderjyske jarledømme. Der er dog kun et enkelt skriftligt belæg for voldstedets eksistens, idet en kilde fra 1403 omtaler »gården i Jels« som tilhørende Henneke Limbek på Tørning.

Da der i søbredden udfor midten af voldstedets åbne side fandtes forkullede planker og pæle, foretog Neumann en mindre udgravning bistået af lokale frivillige. I et ca. 15×10 m stort felt langs søbredden fandtes ca. 80 nedrammede pæle, alle med en diameter på mellem 30 og 50 cm (fig. 4).

Pælene stod i 10 rækker og strakte sig, over et 13 m bredt stykke af søbredden, ca. 20 m ud i søen. Oppe på voldstedet konstateredes enkelte palisaderækker af firsidet tilhugget tømmer, samt et bælte af afbarkede rafter, der, liggende løst på nogle rundholte, løb fra voldstedet og ud i søen. Disse synes dog at være sekundært placeret i forhold til pælene, idet de lå placeret over et lag, der stammede fra en brand, som øjensynlig havde ødelagt det anlæg, pælene havde båret (fig. 5).

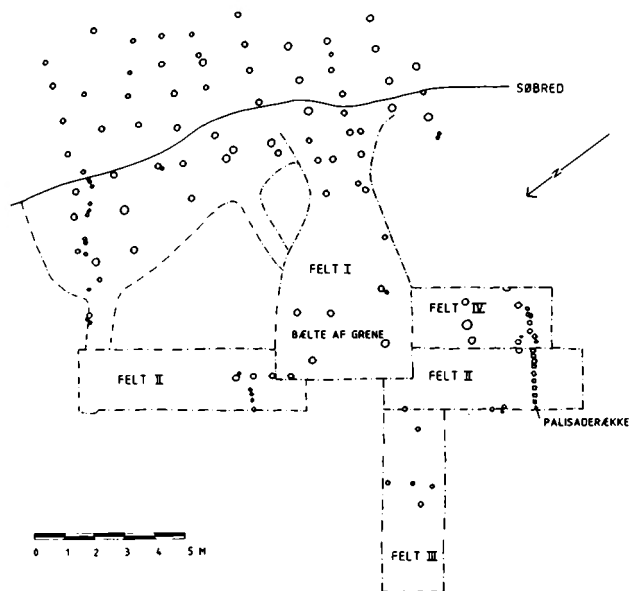

Fig. 4. Opmåling af udgravningsfeltet på Jels voldsted, 1947. I 1977 undersøgte Rødding Dykkerklub området og fandt, at pælene fortsatte længere ud i søen end på Neumanns opmåling. Tegning HN & Hans Peter Jørgensen.

Neumann tolkede pælene som resterne af en pælebygning, der, stående halvt på land og halvt ud i søen, skulle fungere som et forsvar af voldstedets ubeskyttede søside. Om denne tolkning er rigtig, kan der kun gisnes. Lige så naturligt ville det dog være i pælene at se resterne af en større anløbsbro eller et kajanlæg, liggende ud i søen. Funktionen af de afbarkede rafter er ligeledes uafklaret.

Datering

Fundene fra brandlaget består udelukkende af keramik, heriblandt enkelte glaserede skår, samt forskellige fragmenter af munkesten og munke/nonne tegl. Der er altså intet i fundmaterialet, der kan sandsynliggøre den

Fig. 5. Bæltet af afbarkede rafter i Felt I, set fra nordvest. Foto: Hans Neumann 1947.

lidt myteagtige datering af Jels Voldsted til tiden for det sønderjyske jarledømme. Dette gælder iøvrigt også forskellige løsfundne genstande, overvejende keramik, der er dukket op under forskellige mindre anlægsarbejder på voldstedet igennem de sidste 70 år.

Keramikmaterialet (både fra Neumanns gravning og den gennem tiden opsamlede) udgøres for størstedelen af almindelig højmiddelalderlig gråbrændt kera-

mik, samt nogle få skår af både glaserede og uglaserede kander. Desuden er der fundet enkelte stentøjsskår og hanken af en dryppande. Alt i alt et fundmateriale, der må høre 1300-årene til.

Pælene står endnu i vandkanten, hvor de kan iagttages under lavvande. En mulighed for en dendrokronologisk datering af dette anlæg er således tilstede.

Konklusion

Neumanns udgravningsfelt dækker en meget begrænset del af det store voldsted, og selve udgravningen berører et noget specielt anlæg, der ikke umiddelbart vil kunne bruges til en karakteristik af voldstedets eventuelle oprindelige funktion og dets alder. Syd for den nuværende restaurationsbygning blev der i forbindelse med opsætningen af en mindesten i 1920 gjort iagttagelser, som Kai Uldall, Nationalmuseet, har beskrevet. Der blev ved denne lejlighed fundet et teglstengulv, men intet, der kan rokke ved ovennævnte datering. Også Haderslev Museums første egentlige leder, C. M. Lund, har foretaget udgravninger omkring mindestenene på voldstedets sydlige halvdel, men herfra foreligger hverken beretning eller notater. På det foreliggende grundlag er det altså kun forsvarligt at betragte Jels Voldsted som en noget speciel udgave af et 1300-tals voldsted.

4. Refsø »Slotsbjerg«

Voldstedet »Slotsbjerg«, sæde for det middelalderlige Refsø, består af en ca. 40 × 40 m stor banke, der mod nord grænser op til et lavtliggende engareal. Denne hovedbanke er mod øst og vest afgrænset ved 10 m brede, nu tørre voldgrave, og er imod syd adskilt fra en godt 30 × 40 m stor forborg ved en nu næsten udjævnet grav. Forborgen er ligeledes omgivet af grave (8).

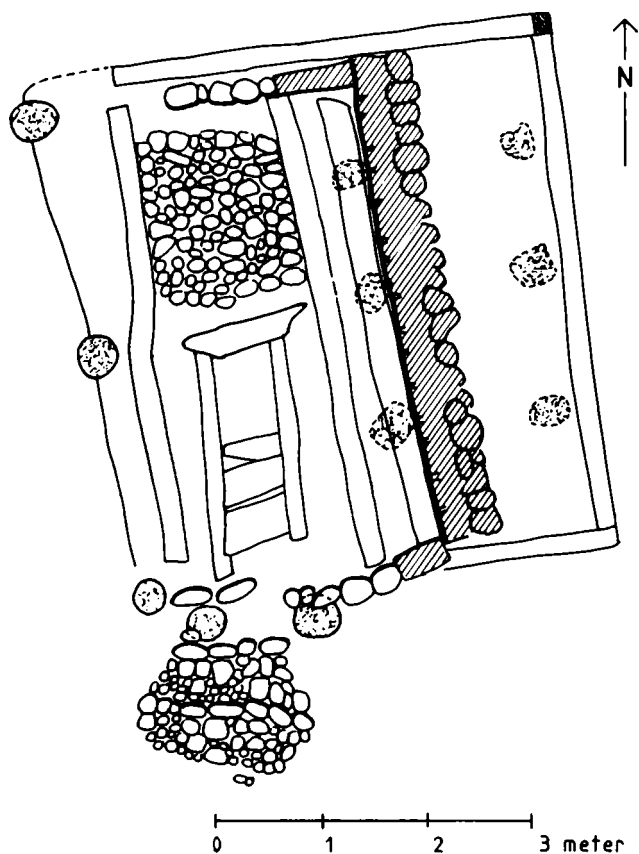

Fig. 6. Plantegning over den ældste bygning på Refsø. Som nævnt er der aldrig lavet nogen egentlig beretning, så tegningen er delvis rekonstrueret efter originaltegninger, fotos og Neumanns notater. Tegning HN & Hans Peter Jørgensen.

Refsø nævnes første gang 1488, hvor gården er i slægten Emmiksens eje, og centrum for dennes gods-kompleks på op imod 140 gårde (9). Hovedgården må dog være noget ældre, og kan ihvertfald i begyndelsen af 1400-tallet have tilhørt en af Sønderjyllands betyde-

ligste herremandsslægter, Limbek'kerne på Tørning. Refsø overtoges i 1573 af hertug Hans den Ældre, hvorefter den ved hertugens død i 1580 overgik til kongen.

I 1947 fik Neumann meddelelse om, at der under pløjning af voldgravens inderside var revet en del store sten op. En mindre prøvegravning samme år afslørede betydelige rester af bygninger liggende på hovedbanken, samt mulige rester af en mur langs voldgravens inderside. Først i 1949 blev der lejlighed til at vende tilbage til Refsø. Ved at udvide dele af prøvegrøfterne lykkedes det at udgrave to bygningskomplekser beliggende på hovedbanken, nær dens nordlige afgrænsning ud mod engarealerne. De udgravne bygningsrester bestod dels af, hvad der må opfattes som en tårnbygning, liggende centralt på bankens nordlige halvdel, samt resterne af et stenhus nordvest herfor.

Den ældre bygning (fig. 6)

Tårnbygningen kunne i udgravningen erkendes i to, måske tre faser, rækkende ned til en dybde af 1,7 m under terræn. Ældst var en 5 × 5 m stor træbygning opført på en fodrem, der fandtes bevaret langs tre sider. I det ene hjørne var desuden bevaret rester af en 16 × 20 cm tyk, lodretstående stolpe. Bygningen var på ydersiden beklædt med vandretliggende brædder. I den østlige halvdel af bygningen fandtes desuden nedgravet seks stolpehuller i to rækker med en op til 40 × 40 cm stor, flad sten i bunden af hver. Heri må have stået stolper af betydelig dimensioner, men det synes ikke umiddelbart muligt at forklare deres decentrale placering i bygningen. Enkelte bemærkninger i Neumanns notesbog kan desuden tyde på, at disse stolpehuller kan være ældre end trætårnet, og altså repræsentere en endnu ældre bygning på stedet. Til træbyg-

ningen hørte to gulvlag, hvoraf det ene var dannet af en fint knust blanding af kalk og tegl. Over disse gulvlag fandtes et tykt lag trækul, der kunne tyde på, at bygningen blev ødelagt ved brand. Bl.a. bar fodremene tydelige brandspor.

Afløseren for dette tårn blev et noget rodet bygningssværk af mindre dimensioner end tårnet, kun godt 3 × 4,5 m, men placeret i den samme nedgravning. Indskrænkningen af bygningens dimensioner blev foretaget mod øst, idet den østligste meter af den gamle træbygning fyldtes op bag en nybygget, nord-sydgående og op til 70 cm bred mur af kamp og tegl. Muren var lagt på en kampestenssyld. Dens vestside, vendende ind mod bygningen, stod bevaret i op til 8 skifter munkesten muret i munkeskifte, hvorimod ydersiden bestod af tildels fastmurede og tildels blot løst pakkede kampesten. Vinkelret på begge ender af muren udgik dele af murværk mod vest, dannende den østligste del af syd- og nordvæggen. Murene var udført som »dobbelte halvstensmure«, blot uden bindere. Der var ikke spor efter kampesten på murens yderside, og murene dækkede ikke mere end op til 75 cm af væggenes samlede længde. Kampestensfundamentet under disse to mure fortsatte dog længere end det bevarede murværk, således at det er umuligt at fastslå, om nord- og sydvæg har stået som teglstensvægge, blot uden kampestensyderside, eller om der her er valgt en anden løsning. Under alle omstændigheder kan disse mure ikke have båret nogen særlig vægt. Langs østsiden fandtes der hverken teglstensmur eller kampestensfundament, men her synes væggen at have været en trævæg, fæstnet på tre jordgravede stolper. Denne væg stod iøvrigt på samme sted som forgængerens. Indgangen lå i bygningens sydvestre hjørne. Den var flankeret af to jordgravede stolper, og der var adgang til den udefra via en brolagt trappe bestående af tre trin.

Fig. 7. Det oprindelige gulv i den ældste bygnings yngste fase; efter fjernelsen af gulvplanker og det underliggende tømmer. Set fra nord. Foto: Hans Neumann 1949.

Gulvet i bygningen bestod af planker, lagt på nord-sydgående, firsidet tilhugne bjælker, hvoraf enkelte rester kunne iagttages under udgravningen. Plankerne dækkede hele gulvet, bortset fra en $2 \times 1,5$ m stor flade midt for nordvæggen, hvor gulvet stødte op til en meget fint udført brolægning, der hævede sig en anelse over plankerne. Der var desværre intet i udgravningen, der kunne antyde denne brolægnings funktion. (fig. 7). Både planker og brolægning blev senere dækket af hele tre gulvlag, bestående af hårdttrampet ler med afretningslag imellem.

Hvad denne bygning har rummet, og hvordan den har set ud over terræn er det umuligt på det foreliggende grundlag at sige noget om. Umiddelbart synes det ikke at have været nogen større bygning, ihvertfald har nord- og sydmuren ikke været beregnet til at bære nogen synderlig vægt. Eventuelt er rummet, efter tårnets brand, blevet reduceret til proviantkælder eller lignende. Bygningen blev senere næsten totalt nedrevet, idet

Fig. 8. Den »grydeformede« stenlægning med stensatte render, set fra nord. Foto: Hans Neumann 1949.

den kraftige munkestensmur dog øjensynlig bevarede. Oveni tomten af den nedrevne bygning, og i tilslutning til muren, opbyggedes istedet, hvad Neumann tolker som et vandreservoir bestående af en $4 \times 2,5$ m stor, lerforet grube, der på det dybeste sted var 50 cm dyb. Denne grube afløstes igen af en besynderlig, grydeformet brolægning af hånd- til hovedstore sten, hvori der var opbygget stensatte render, der fra tre sider ledte vandet ned mod midten (fig. 8). Om man her står overfor en teknisk videreudvikling af vandreservoir, eller om brolægningen har opfyldt en helt anden mission, er usikkert.

Datering

Der blev ved udgravningen fundet to mønter; en Christoffer II (Roskilde) i fyldet omkring muren og en Hamborgsk witten fra omkring 1380, liggende i tilknytning til brolægningen med de stensatte render. En datering til 1300-årene ville derfor forekomme rimelig,

Fig. 9. Den yngre bygning på Refsø, set fra øst. I baggrunden den stensatte kakkelovnssokkel. Der findes ingen tegninger af denne bygning. Foto: Hans Neumann 1949.

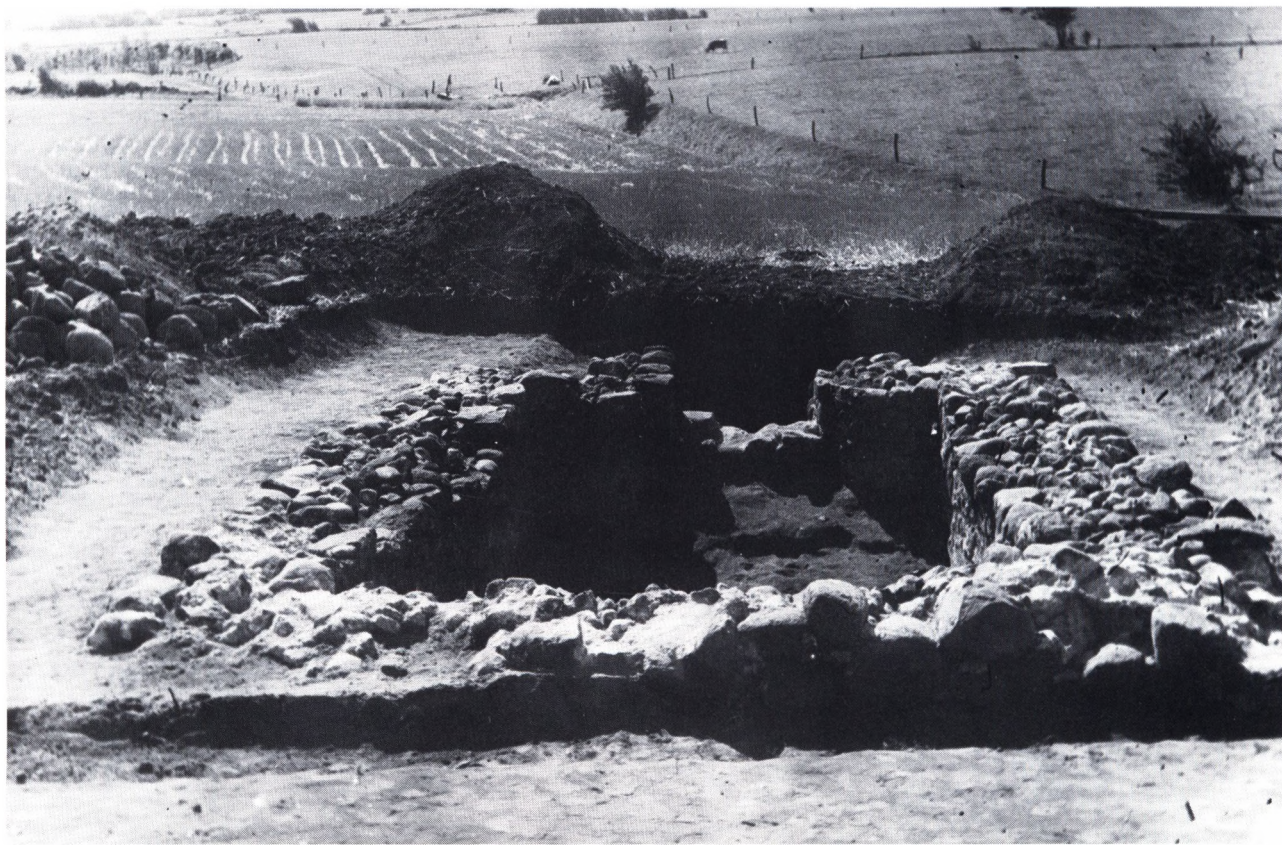
hvis ikke keramikmaterialet syntes at give et noget andet, og senere, billede. Intet sted i forbindelse med bygningerne fandtes der typisk højmiddelalderlig keramik. I trætårnets ældste lag forekommer der stentøjsskår, og i et af gulvlagene over plankegulvet lå dele af en indvendigt glaseret potte med en lille ørehank. Fundmaterialet omkring vandreservoiret og stenlægningen er præget af stjernepotter og kakler, og daterer således det-

te anlæg til senmiddelalder/renæssance. Alt i alt kunne fundmaterialet tyde på, at ihvertfald dette sted først er taget i anvendelse omkring den tid, hvor Emmike Esbernsen synes at have overtaget Refsø fra Claus Limbek på Tørning, nemlig engang i 1420'erne (10).

Den yngre bygning (fig. 9)

Nordvest for trætårnet udgravedes de bevarede dele af

Fig. 10. Stenbygningen ved Dresvold, set fra nord. I baggrunden, i billedets venstre halvdel anes de nedpløjede rester af selve voldstedet. Foto: Hans Neumann 1949.

fundamenterne til et stenhus, der bestod af to bygninger, der havde afløst hinanden (11). Den ældste var en $6,5 \times 6$ m stor bygning, bestående af en kampestenssyld uden spor efter murværk på overfladen. Gulvet i bygningen udgjordes af en brolægning, og midt på vestgavlen fandtes en 2×1 m stor, høj stensokkel, der antagelig har udgjort sokkelen til en kakkelovn.

Denne stensokkel var, i lighed med vestmurens fun-

dament genanvendt i det yngre hus, men for resten af bygningens vedkommende var der blevet anlagt et nyt fundament umiddelbart udenom, således at den nye bygning var en anelse bredere og omtrent 1 m længere end den gamle. Heller ikke på toppen af denne bygnings fundament, der ikke var bevaret langs husets nordside, fandtes der spor efter tegl. Langs sydsiden stod fundamentet i op til 60 cm's højde med flere kam-

pesten ovenpå hinanden, således at man kan formode, at husets vægge har været opført af kamp. I denne bygnings nordøsthjørne var der spor efter en væg inde i huset, men ellers synes der hverken at have været spor i murværket efter døre, vinduer eller lignende.

Datering

Genstandsmaterialet inkluderer tre mønter, hvoraf den ene, en halvskilling præget under kong Hans (Malmø), fandtes under gulvlaget i det ældste hus. De øvrige er henholdsvis en witten fra Lübeck, 1502, og en dreiling fra Rostock, ca. 1535, fundet i forbindelse med gulvlaget i det yngste hus.

Der hører iøvrigt et righoldigt fundmateriale til disse huse. Langt størstedelen består af stjertpote-keramik, men der fandtes også mange kakkelfragmenter i lagene, samt en stor mængde rudeglas, hvoraf et er med bemaling. I voldgraven lå desuden et næsten intakt blyinfattat vindue. Alt i alt placerer fundmaterialet husene i 1500-årene, og både kakler og rudeglas borger for, at bygningerne har været blandt de centrale på voldstedet i denne periode, hvor slægten Emmiksen havde den som en af sine hovedgårde. I fundlagene fandtes desuden en meget stor mængde knogler, der alle er undersøgt af Tove Hatting, Zoologisk Museum.

Konklusion

Ved udgravningen i 1949 afdækkedes udelukkende de to anlæg, der var blevet konstateret i de to, korslagte, 1,5 m brede søgegrøfter fra prøvegravningen to år tidligere. Det er derfor nærliggende at antage, at der endnu findes anlæg bevaret på borgbanken. Udgravningens resultater svarer dog nogenlunde til konklusionen af arbejdet med de historiske kilder. Refsø kan godt være opstået i årtierne før eller omkring 1400, men umiddelbart peger udgravningens resultater dog i retning af, at

voldstedet måske først er etableret i begyndelsen af 1400-tallet, eventuelt i 1420'erne, da Emmike Esbern-sen antages at have etableret hovedgård på Refsø. Voldstedet er ihvertfald beboet hele 1500-tallet, og umiddelbart er der intet i fundmaterialet til hinder for, at denne beboelse kan være fortsat også i 1600-tallet. I fundlagene over den yngste stenbygning fandtes både jydepotte-keramik og hornmalede tallerkener, sammen med stjertpote-keramikken. Refsø er altså et eksempel på et voldsted, der er blevet intensivt udnyttet gennem flere århundreder, og muligvis også et eksempel på, at ikke al borgbyggeri ophørte med dronning Margrethes forbud herimod i 1396.

5. Dresvold

I 1949, umiddelbart før udgravningen på Refsø, havde Neumann haft lejligheden til at foretage en udgravning ved det anonyme voldsted Dresvold, godt en km øst for Skodborg i Frøs herred (12).

Selve voldstedet kan idag kun anes som en cirkulær bank omgivet af en grav, der står i forbindelse med Skodborg Bæks oprindelige løb. Endnu i 1949 kunne man desuden ane en svag ydervold langs voldgravens nordside. En søgegrøft, Neumann anlagde tværs over voldstedet, viste, at voldgraven var godt fem m bred, samt at selve borgbanken var så nedpløjet, at der ikke længere syntes at være anlægsspor bevaret.

Det var nu heller ikke voldstedet, der foranledigede Neumann til at drage til Skodborg. En udvidelse af vejen tværs over det højereliggende terræn nord for voldstedet havde nødvendiggjort fjernelsen af et vejdi-ge, hvorved man var stødt på resterne af en kampe-stensmur. I de følgende uger afdækkedes de betydelige rester af en stenbygning, der må have været en af hovedbygningerne til den hovedgård, hvortil voldstedet knyttede sig (fig. 10).

Fundamentet til bygningen, der stod bevaret i en højde af indtil 1,70 m, bestod af en én m bred kampestensmur, muret i en muslingekalk og indvendig dækket af et lag kalkpuds. Murene omsluttede et kælderum på $6,15 \times 3,15$ m med længderetning i nord – syd. Den 1,22 m brede indgang lå placeret midt i sydgavlen. Åbningen var dannet ved en affasning af sydgavlens murværk ind mod døren, hvor der i begge sider var dannet en ca. 10 cm bred dørfals. I vestsiden sad endnu bevaret en stabel. Ved kælderdøren startede en ca. 5,5 m lang, svagt skrånende gang, der ledte op til terræn. Langs den nederste halvdel var gangen på begge sider flankeret af en ca. 60 cm bred mur. På et tidspunkt, mens kælderen endnu var i funktion, tilmuredes denne døråbning med en smal mur opført i kamp og tegl.

Adgang til kælderen må herefter være sket fra etagen ovenover. Det kunne ikke aflæses i selve murværket, at der har været en sådan etage, men kælderen var fyldt totalt op med en blanding af kampesten, teglstensbrokker og mørtel, hvilket kunne tyde på, at ikke kun kælderen, men også en overetage har stået i kampe- eller teglstensmur.

Kælderen synes igennem hele sin funktionstid at have fungeret som bagers eller lignende. I bygningens nordvestre hjørne fandtes resterne af en ovn i tre faser (fig. 11). Ældst var en del stumper af hårdtbrændt lerklining liggende spredt på kælderens ældste gulvlag. Denne ovn synes iøvrigt ikke at have efterladt sig spor. Endnu et gulvlag breder sig over hele kælderen, og herpå lå det første regulære ovnfundament, et $3 \times 2,5$ m stort kampestensfundament, hvorpå var opbygget en nærmest pæreformet ovn af ler. Heraf var kun bunden, samt lidt af siderne bevaret; hårdtbrændt og med masser af trækul. Yngste udgave af ovnen var placeret lige ovenpå, og havde samme form og udstrækning. Et

ovnfundament, overvejende af munkesten, var udlagt på den ældre ovnbund, og herpå var bygget et ovnrum af ler, der indvendig målte $2,75 \times 1,45$ m. Den 20-40 cm tykke ovnvæg stod bevaret i en højde op til 50 cm. Åbningen ind til ovnen var godt 60 cm bred og uden særskilt markering. Ovnbund og sider var også her meget hårdtbrændte, og i ovnvæggens inderside fandtes 75 små trækulsfyldte fordybninger, jævnt fordelt over hele væggen. Fordybningerne havde en diameter på 2-3,5 cm og synes at stamme fra konstruktionen af ovnen. På gulvlagene udenfor ovnen fandtes overalt tykke trækulslag og flager af rødbrændt ler.

Der fandtes ikke spor efter andre anlæg i kælderen, og selve opfyldningen af kælderrummet er foregået, mens den yngste ovn endnu stod i rummet.

Datering

På de forskellige gulve i kælderen fandtes ialt fire mønter, hvoraf to var ubestemmelige borgerkrigsmønter, og to var mønter fra Christoffer II (Ribe). Genstandsmaterialet iøvrigt består næsten udelukkende af keramik, ialt op imod 900 skår. Heraf fandtes der fem skår fra glaserede kander og tre skår fra dryppander, resten er fragmenter af uglaserede kander, krukker, skåle etc. – en typisk sønderjysk keramikfordeling.

Den ene af de to Christoffer II mønter lå nedtrådt i kælderens ældste gulvlag, så en datering af bygningen til midterste halvdel af 1300-tallet forekommer rimelig.

Konklusion

Dresvold er som nævnt et af de 95 fuldstændigt anonyme sønderjyske voldsteder. Samtidigt synes det at være et godt eksempel på en sikkert meget almindelig højmiddelalderlig voldstedstype; en enkel vandomkranset,

Fig. 11. Dresvold-bygningen set fra syd. I forgrunden spærremuren, og bagved ovenns yngste og bedst bevarede fase. Bygningens mure er aldrig fjernede, men står endnu bevaret under terræn. Foto: Hans Neumann 1949.

og nogenlunde utilgængelig borgbanke, hvorpå der ikke synes at have været nogen nævneværdig aktivitet. Hovedgården med alle dens bygninger lå på det faste land et sted i nærheden, og selve voldstedet er i virkeligheden kun sjældent blevet benyttet efter, at det var anlagt.

6. Afslutning

Med sine udgravninger på de fire voldsteder berørte Hans Neumann adskillige punkter i voldstedsforskningen, og resultaterne af hans arbejde har stadig stor betydning, enten som en understregning af opnåede resultater, eller som en påpegning af, at der endnu mangler meget, inden vi har blot nogenlunde klarhed over voldstedets rolle i dansk middelalder.

Hvad der først springer i øjnene, er dateringerne. Intet af de fire voldsteder synes at være ældre end

1300, hvilket falder glimrende i tråd med, hvad de senere års voldstedsudgravninger synes at vise. Voldstedsbyggeriet i Danmark hører i alt væsentligt 1300-tallet til. Men hvad voldstedstypologien angår, peger Neumanns udgravninger på nogle problemer. Det eneste »rigtige« castrum – curia anlæg blandt de fire voldsteder, Refsø, er måske – på baggrund af de foreliggende resultater – først anlagt i begyndelsen af 1400-tallet, og har ihvertfald tjent som sæde for hovedgården igennem hele 1500-tallet. Et fingerpeg om, at en datering med udgangspunkt i voldstedets udseende ikke nødvendigvis rammer rigtigt. Og hvordan skal Grimsborg fortolkes i typologisk forstand. Er et 1300-tals stenhus beliggende på et vanskeligt tilgængeligt næs, men uden synlige forsvarsmæssige anlæg ikke i lige så høj grad et »voldsted«, som de mere traditionelle? Eller Jels Voldsted, der må betragtes som et helt enestående anlæg i voldsteds-typologisk forstand, men alligevel foreløbig må antages at være anlagt i 1300-årene. Hvad byggerierne på voldstederne angår, er det umiddelbart bemærkelsesværdigt, at det er de to anonyme anlæg, der kan fremvise 1300-tals stenbygninger, hvorimod Emmike Esbernsens store hovedgård med op til 140 gårde under sig, efter en rimeligt omfattende udgravningskampagne kun kan opvise et simpelt trætårn. På baggrund af de skriftlige kilder om stedet, må vi dog antage, at han næppe har ladet sig nøje hermed; der må være stateligere bygninger bevaret på voldstedet fra hans tid. Men uden de skriftlige kilder havde man måske kunnet lade sig nøje med, hvad udgravningen umiddelbart synes at vise: Endnu et voldsted med et kvadratisk trætårn.

Voldstedsforskningen er kommet langt, siden Hans Neumann havde lejlighed til at foretage sine udgravninger, men vi kan endnu langt fra besvare de spørgsmål, han må have stillet sig, mens han gjorde det.

Noter

1. Fangel & Madsen 1988.
2. Stiesdal 1958.
3. Stiesdal 1979; Madsen 1990.
4. Neumann 1947; Neumann 1949,1; Neumann 1949,2; Neumann 1949,3. Grimsborg er aldrig publiceret.
5. Voldstedet har sb. nr. 15, Vonsbæk sogn i Nationalmuseets sognebeskrivelse. Udgravningsberetning i Haderslev Museums sognearkiv.
6. Fangel & Madsen 1988 s. 374.
7. Voldstedet har sb. nr. 1, Jels sogn i Nationalmuseets sognebeskrivelse. Udgravningsberetning i Haderslev Museums sognearkiv.
8. Voldstedet har sb. nr. 61, Sommersted sogn i Nationalmuseets sognebeskrivelse. Der er aldrig lavet en egentlig udgravningsberetning. Den findes kun i form af Neumanns notesbogsnotater.
9. Fangel 1972.
10. Fangel 1972 s. 17-21.
11. Denne del af udgravningen omtales ikke i notesbogen over udgravningen, og beskrivelsen er derfor stykket sammen af bemærkninger i Neumann 1949,1, samt nogle fotos og en enkelt tegning.
12. Voldstedet har sb. nr. 48, Skodborg sogn i Nationalmuseets

sognebeskrivelse. Udgravningsberetning i Haderslev Museums sognearkiv.

Litteratur

- Fangel, H: Slægten Emmiksen og dens gods. I: Sønderjyske Årbøger 1972. S. 5-59.
- Fangel, H. & L. S. Madsen: Voldsteder og herremænd i Nordslesvig. I: Enemark, P., P. Ingesman & J. W. Jensen (red.): Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig 1988. S. 363-390.
- Madsen, L. S: Dagligliv på Nørrevold – hvad udgravninger og genstande kan berette. I: Sønderjyske Årbøger 1990. S. 5-20.
- Neumann, H: Jels voldsted. I: Haderslev Amts Museum 1947. S. 7-8.
- Neumann, H: Voldstedet Refsø. I: Haderslev Amts Museum 1949,1. S. 14-16.
- Neumann, H: Stenbygning ved voldstedet Dresvold. I: Haderslev Amts Museum 1949,2. S. 9-14.
- Neumann, H: Dresvold fremdrages. I: Sønderjysk Månedsskrift 1949,3. s. 165-166.
- Stiesdal, H: En gruppe voldsteder i Sønderborg Amt. I: Fra Als og Sundeved 1958. S. 111-129.
- Stiesdal, H: Nørrevolde. I: Nordslesvigske Museer 1979. S. 67-78.